

Justyna SZKOŁA¹

Pod merytoryczną opieką – ppłk. dr. Norberta ŚWIĘTOCHOWSKIEGO

TRADYCYJNE (REALISTYCZNE) I WSPÓŁCZESNE POJĘCIE BEZPIECZEŃSTWA

Abstrakt: W artykule dokonano analizy teorii bezpieczeństwa w odniesieniu do retrospektywnych i współczesnych uwarunkowań społeczno-politycznych zachodzących na świecie. Przedmiotem zainteresowania artykułu są takie teorie jak realizm, liberalizm oraz globalizm. W ramach analizy realistycznej teorii stosunków międzynarodowych dokonano przeglądu klasycznych podejść do problemu bezpieczeństwa oraz ich implikacji dla współczesnego postrzegania zagadnień obronności usytuowanych w realiach Zimnej Wojny. W ramach liberalnej teorii bezpieczeństwa dokonano analizy zagadnień opisujących pokój jako podstawę stosunków międzynarodowych. Globalizm natomiast został przedstawiony jako teoria stanowiąca hybrydę obu teorii usytuowaną w realiach współczesnych zagrożeń.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo, realistyczna teoria bezpieczeństwa, liberalna teoria bezpieczeństwa, globalistyczna teoria bezpieczeństwa, wojna, konflikt

WSTĘP

Współczesne teorie bezpieczeństwa opierają się na dwóch filarach teoretycznych paradygmatów, wynikających z jednej strony ze zmiany podejścia do stosunków międzynarodowych, a z drugiej z dynamiki zmian polityczno - militarnych zachodzących na świecie. W najogólniejszym kształcie dotyczą one dwóch głównych sfer bezpieczeństwa, mianowicie narodowej oraz międzynarodowej. Powyższy podział jest w dużej mierze umowny, gdyż obie sfery są ze sobą nierozzerwalnie związane, jednak w istocie podział ten ułatwia analizę pojęcia *bezpieczeństwo*, ujmowanego w ogólnych kategoriach poznawczych. Odnosząc się, więc do klasycznego podziału, należy stwierdzić, że termin *bezpieczeństwo narodowe* jest pierwotne w odniesieniu do bezpieczeństwa międzynarodowego i pojawiło się prawdopodobnie wraz z powstaniem pierwszych struktur państwowych. Natomiast pojęcie *bezpieczeństwo międzynarodowe* wykształciło wraz z krystalizowaniem się społeczności międzynarodowej i coraz ściślejszych powiązań między poszczególnymi państwami. Jedną z ogólnych definicji określa je jako: *bezpieczeństwo całej zbiorowości państw oraz system międzynarodowy, w jakim państwa te występują*².

¹ Student I roku stacjonarnych studiów I stopnia kierunku Bezpieczeństwo Narodowe, Członek Naukowego Koła Socjologicznego.

² R. Zięba, *Bezpieczeństwo międzynarodowe po zimnej wojnie*, Warszawa 2008, s. 17-18. Termin ten używany jest również dla określenia zewnętrznych aspektów bezpieczeństwa narodowego. Na bezpieczeństwo międzynarodowe, oprócz sumy bezpieczeństwa pojedynczych państw, składają się też warunki, normy i mechanizmy międzynarodowe. Swym zakresem obejmuje ono także cele i wartości wspólne

Biorąc pod uwagę liczbę konfliktów zbrojnych i wojen, do jakich doszło na przestrzeni dziejów, zasadne zdaje się stwierdzenie, że problem bezpieczeństwa zarówno narodowego, jak i międzynarodowego, był od wieków – choć długo niedefiniowany – jednak bardzo istotny. Obecnie ocenia się, że w ciągu około 5600 lat istnienia ludzkości doszło do około 15 tysięcy wojen, co wskazuje, że średnio, co roku wybuchały trzy wojny o różnym zasięgu i charakterze³. Te szacunkowe dane jednoznacznie wskazują na zasadność podejmowania rozważań nad dynamiką i ewolucją tego pojęcia w odniesieniu do zmian zachodzących na świecie.

W niniejszej pracy zawarto treści opisujące dwa dominujące w teorii bezpieczeństwa nurty: klasyczny, czyli realistyczny oraz współczesny, który stał się powszechny po upadku Muru Berlińskiego i rozpadu bipolarnego ładu społeczno – politycznego na świecie. Warto jednak podkreślić, że współczesne teorie bezpieczeństwa nie stanowią oderwanego od historii tworu. Są poniekąd ich kontynuacją, choć w dużym stopniu zweryfikowaną przez nowe uwarunkowania współczesnego ładu na świecie.

Uzupełniając podnoszony podział, warto zwrócić uwagę na podejście Jacka Czuprowicza, który wskazuje na *trójpodział* teorii stosunków międzynarodowych, systematyzujący typologię teorii bezpieczeństwa. Jego podstawą są takie nurty, jak: *realizm*, *liberalizm* i *globalizm* oraz *pozytywizm*, *społeczny konstruktywizm* i *postpozytywizm*⁴. Biorąc pod uwagę duży rozrzut pojęciowy tematu pracy, uwagę skupiono głównie na trzech pierwszych nurtach teoretycznych z obszaru bezpieczeństwa, wypuklając wyłącznie ich fundamentalne założenia oraz subteorie.

1. ŹRÓDŁA POZNAWCZE REALISTYCZNEJ TEORII BEZPIECZEŃSTWA

Teoretycznym podstawom *realistycznej teorii bezpieczeństwa* – mimo, iż znalazła swój użyteczny wymiar dopiero po II wojnie światowej – pierwotny kształt nadały klasyczne koncepcje myśli społecznej i politycznej takich myślicieli, jak np.: Niccolò Machiavellego, Tomasza Hobbesa i Barucha Spinozy. Prekursor *realistycznej szkoły myślenia*, Tomasz Hobbes (1588-1679), nadał jej najbardziej wyrazisty kontekst, w którym na pierwszy plan wysuwa się przeświadczenie o naturalnej anarchii w stosunkach międzynarodowych. Namacalnym elementem tego typu stosunków są wojny wpisane na trwałe w historię ludzkości. Wskazywał, że anarchia nie oznaczała bynajmniej

dla całego systemu międzynarodowego, tj. stabilność, pokój, równowagę i współpracę. Inna definicja opisująca wielopłaszczyznowy wymiar bezpieczeństwa międzynarodowego zaproponowana przez Jerzego Stańczyka, określa je jako: *zmienny w czasie i przestrzeni proces. Jego istotą są w głównej mierze oddziaływania państw na rzecz ochrony swego bezpieczeństwa, tworząc swoistą wypadkową ich interesów w tym zakresie*. Ciekawe spojrzenie na omawiany problem sygnalizuje również Joseph S. Nye: *Określenie bezpieczeństwa międzynarodowe, odzwierciedla wysiłki mające na celu przewycięzenie wąskiego, etnocentrycznego wymiaru terminu bezpieczeństwo narodowe – symbolu o określonym ładunku emocjonalnym w wewnętrznych debatach politycznych*. Według A. Wolfersa: *bezpieczeństwo narodowe jest dwuznacznym symbolem, który może nie mieć w ogóle żadnego precyzyjnego znaczenia.(...) Termin bezpieczeństwo międzynarodowe wyraża wzajemną zależność państw w kwestiach ich bezpieczeństwa*.

³ Z. Jagiełło, *Dylematy pokojowego rozwiązywania sporów międzynarodowych w pierwszej połowie XX wieku*, [w:] D. S. Kozerański (red.), *Udział jednostek wojska polskiego w międzynarodowych operacjach pokojowych w latach 1975 – 2003. Wybrane problemy*, AON, Warszawa 2004, s. 21.

⁴ Szczegółowa typologia teorii stosunków międzynarodowych została przedstawiona w 1. rozdziale publikacji: J. Czuprowicz, *Teorie stosunków międzynarodowych krytyka i systematyzacja*, PWN, Warszawa 2008.

chaosu, nieładu, zamętu czy dezorganizacji stosunków międzynarodowych, lecz opisywana jest przez określony rodzaj warunków, w jakich kształtują się owe stosunki między państwami.

Najistotniejszym elementem tych stosunków, według autora były konflikty różnej skali, których istotę stanowiło użycie siły zwłaszcza militarnej przez państwa dążące do hegemonii na arenie międzynarodowej. Walka o hegemonię według T. Hobbesa, miała charakter anarchiczny i opierała się o trwały brak mechanizmów lub ich dysfunkcję wykonawczą w zakresie zapobiegania konfliktom zbrojnym, co uzasadniał fakt, iż państwa posiadające własny potencjał militarny zdolny do uzyskania przewagi, zawsze go wykorzystują dla własnych celów. Wojna w takim ujęciu, stała się więc normalnym *stanem natury*⁵. Idąc tropem rozważań T. Hobbesa, można dojść do wniosku, że uzasadnienie wojen tkwi w naturalnej swobodzie państw w czynieniu tego, co uważają za słuszne dla swego własnego dobra. Oznacza to, że potęga militarna mocarstw czyni je naturalnym dyktatorem własnej woli w stosunku do innych państw i egzekutorem własnych ambicji oraz aspiracji.

Myśl T. Hobbesa stała się podstawą do rozważań o wojnie Carla von Clausewitza, który twierdził, że: *wojna jest kontynuacją polityki środkami militarnymi i w tym sensie jest ona czymś zrozumiałym w stosunkach między państwami (...) a pokój to za-wieszenie broni pomiędzy dwoma wojnami*⁶.

Przedstawione ogólne założenia klasycznego realizmu dały podstawę do stworzenia nowych nurtów tej teorii usytuowanej w realiach politycznych kolejnych epok.

2. REALIZM I NEOREALIZMU W TEORII BEZPIECZEŃSTWA

Spuścizna poglądów ówczesnych myślicieli znalazła swój namacalny wyraz w teoriach realistycznych XX wieku. Szczególny wydźwięk w tym przypadku miały poglądy przywoływanego już wcześniej T. Hobbesa, które wpłynęły na *realizm* Reinholda Niebuhra⁷. Autor, w 1932 r. wyłożył zarys swej realistycznej teorii w dziele *The Moral Man and Immoral Society*, której inspiracją była II wojna światowa.

Powszechnie ocenia się, że choć R. Niebuhr był odnowicielem szkoły realistycznej, za jej niekwestionowanego twórcę i klasyka współcześnie uznaje się Hansa

⁵ A. Polak, *Wojna jako wyzwanie dla badacza*, Bellona nr 2 (2010), s. 59.

⁶ C. von Clausewitz, *O wojnie*, Warszawa 1958, s. 15-16 i 31-32.

⁷ Reinhold Niebuhr (ur. 1892, zm. 1971) – teolog amerykański, duchowny ewangelicki. W latach 1915-28 sprawował funkcję pastora w Detroit, a od 1928 roku przez trzydzieści dwa lata był profesorem etyki chrześcijańskiej Union Theological Seminary w Nowym Jorku. Propagował wizję chrześcijaństwa zaangażowanego społecznie, o orientacji antropologicznej, był jednak przeciwnikiem teologii liberalnej. Odrzucał też tradycyjną metafizykę. Zajmował się m.in. związkami między Bogiem a światem, chrześcijańską wizją historii, zjawiskiem zła i tragizmu, problematyką moralności. Głosił tezę, że biblijny pogląd na życie ma charakter dialektyczny, gdyż z jednej strony afirmuje naturalny sens dziejów i ludzkiej egzystencji, z drugiej zaś wskazuje, że centrum, źródło i spełnienie historii znajduje się poza nią. http://pl.wikipedia.org/wiki/Niebuhr_Reinhold.

Morgenthau⁸. Autor, w swoim dziele *Politics among nations: the struggle for power and peace*, zawarł sześć podstawowych zasad realizmu politycznego⁹:

1. Polityka i społeczeństwo rządzą się obiektywnymi prawami, które są niezależne od woli człowieka, lecz zakorzenione w jego naturze.
2. Pojęciem scalającym politykę jest interes narodowy definiowany w kategoriach siły.
3. Zdefiniowany interes narodowy stanowi kategorię obiektywną.
4. W polityce obecna jest świadomość moralnej wagi działań politycznych, ale występuje tu nieuniknione napięcie polityka moralność.
5. Żadne partykularne wartości lub jednostkowy interes narodowy nie mogą pretendować do miana uniwersalnych.
6. Realizm polityczny zachowuje pewną odrębność od innych szkół stosunków międzynarodowych (jednak wciąż, jako typ idealny pozostaje etyczny, pociągając za sobą moralność).

H. Morgenthau, jako przedstawiciel nowej fali realistów głosił idee przyrodzonej żądzy władzy u człowieka, której konsekwencją jest walka o nią. To właśnie w tym okresie wykreowano pojęcie nazwane *szkieletem potęg*, którego źródła poznawcze opierają się o dążenie państw do zdobycia potęgi i władzy na arenie międzynarodowej. *Realizm* tego okresu skupiał swoją uwagę na modelu ładu międzynarodowego, którego podstawą było nieustanne dążenie wielkich mocarstw do zbudowania potęgi, posiadającej siłę sprawczą ustanowienia dominacji jednego z nich.

W badaniu stosunków międzynarodowych to właśnie realizm uważany był długo za najbardziej wpływową orientację teoretyczną. Skoncentrowany był bowiem na polityce państwa, opartej o dążenie do osiągnięcia najwyższego z możliwych poziomu bezpieczeństwa obywateli.

Założenia szkoły realizmu, według H. Morgenthaua charakteryzują się tym, że:

- sprowadzają się do wąskiego rozumienia bezpieczeństwa, opartego na atrybutach siły militarnej i poszukiwaniu równowagi sił;
- posiadają cechy anarchiczne w sferze stosunków międzynarodowych;
- dąży się do pokoju za sprawą osiągnięcia równowagi sił i unikania konfrontacji ideologicznych.

Teoria ta znalazła swoje uznanie po zakończeniu II wojny światowej, kiedy to w 1946 roku *Żelazna Kurtyna* podzieliła świat na dwa obozy¹⁰. Zapoczątkowany wy-

⁸ Hans Joachim Morgenthau (ur. 17 lutego 1904, Coburg - zm. 19 lipca 1980) - amerykański prawnik i badacz stosunków międzynarodowych niemieckiego pochodzenia. Hansa Morgenthaua zalicza się - obok Edwarda Carra, Reinholda Niebuhra i Kennetha Waltza - do przedstawicieli powojennego realizmu politycznego. Na początku swojej kariery wykładał i praktykował prawo we Frankfurcie nad Menem. W 1937 opuścił nazistowskie Niemcy i osiadł w Chicago, a następnie związał się na resztę życia z tamtejszym uniwersytetem. Uważa się, że osobiste doświadczenia z niezwykle zideologizowaną, hitlerowską koncepcją polityki międzynarodowej wpłynęły na jego własne poglądy, w których akcentował potrzebę maksymalnie chłodnego i pozbawionego emocji patrzenia na stosunki międzynarodowe. Stał się także piewą koncepcji równowagi sił i oddzielania moralności zwykłego człowieka od moralności męża stanu. http://pl.wikipedia.org/wiki/Hans_Morgenthau. Por. S. Drelich, *Wolność w kontekście realizmu politycznego Hansa J. Morgenthaua*, Dialogi Polityczne 10(2008), Instytut Filozofii UMK, Toruń, s. 312-315.

⁹ Sześć zasad realizmu ukazało się jako obszerny fragment książki pt.: *Politics among nations: the struggle for power and peace*, jako artykuł w: H. Morgenthau, *Sześć zasad realizmu politycznego*, „Res Publica Nowa”, nr 3/2004. Jest to jedyny pełny tekst w języku polskim opisujący ww. zagdnienie.

ścig zbrojeń oraz walka o dominację na arenie międzynarodowej pomiędzy USA i ZSRR stały się główną przesłanką do teoretycznych rozważań nad szeroko pojmowanym bezpieczeństwem międzynarodowym. W najogólniejszym ujęciu *realizm* pojmowany w kategoriach rzeczywistości politycznej okresu *Zimnej Wojny* – choć w dużym stopniu czerpał z dorobku klasyków minionych epok – to jednak został zmodyfikowany przez czynniki społeczno – polityczne XX wieku.

Jednym z czołowych przedstawicieli nowego nurtu realizmu (neorealizmu) był John Mearsheimer, który napisał dzieło *Tragedia Wielkiej Polityki Władzy*¹¹. Za jego sprawą pojawiła się teoria *realizmu ofensywnego* kładąca nacisk na posiadanie potencjału militarnego, pozwalającego na hegemonię polityczną USA na świecie i gwarantującego poczucie bezpieczeństwa na arenie międzynarodowej. Takie podejście do problemu bezpieczeństwa nie tylko międzynarodowego, ale również i narodowego w odniesieniu do USA miało swoje umocowanie w powszechnym strachu przed ewentualnym uderzeniem ZSRR¹².

Realizm jako teoria bezpieczeństwa znalazł swój wyraz również w subteorii Kennetha Waltza, nazwanej również *realizmem strukturalnym*, któremu szeroki kontekst rozważań autor nadał w opublikowanym w 1979 roku dziele *Struktura teorii stosunków międzynarodowych*¹³. Ze względu na udaną próbę przeformułowania założeń *klasycznego realizmu* i stworzenie teorii odpowiadającej wymogom naukowości, dorobek K. Waltza uznawany jest współcześnie za fundament wiedzy z zakresu neorealistycznych teorii bezpieczeństwa.

Kontynuując rozważania na temat *neorealizmu*, nie można zignorować krytyki teorii K. Waltza, jakiej dopuścił się przywoływany wcześniej J. Mearsheimer. Jako prekursor i zarazem propagator teorii *realizmu ofensywnego*, poglądy K. Waltza zdefiniował jako *realizm defensywny*, przy czym nie poddał on tej teorii całkowitej negacji. Wskazywał na wiele jej pozytywów, szczególnie w odniesieniu do państw o charakterze rewizjonistycznym¹⁴, czyli takich, które dążą do hegemonii w stosunkach międzynarodowych. Obydwu klasyków neorealistycznej szkoły przez wiele lat nadawało ton debacie na temat nowego wymiaru realistycznego myślenia w zakresie bezpieczeństwa. Choć w ogólnym kształcie obydwa nurty raczej pozostawały w opozycji, to jednak posiadały wiele cech wspólnych.

¹⁰ *Żelazna kurtyna* – określenie porządku pojałtańskiego, które spopularyzował Winston Churchill 5 marca 1946 roku, podczas historycznego przemówienia w amerykańskim mieście Fulton w stanie Missouri. Wygłosił on tam zdanie o „żelaznej kurtynie” (ang. *iron curtain*), przebiegającej od Szczecina po Triest. http://pl.wikipedia.org/wiki/%C5%BBelazna_kurtyna

¹¹ Zob. M. Soja, *Neorealizm i neoliberalizm w bezpieczeństwie międzynarodowym*, <http://www.psz.pl> - Portal Spraw Zagranicznych.

¹² John Mearsheimer (ur. 1947) - twórca teorii realizmu ofensywnego, wykładowca nauk politycznych na uniwersytecie w Chicago. „http://pl.wikipedia.org/wiki/John_Mearsheimer”..

¹³ Szeroki kontekst rozważań nad realizmem strukturalnym oraz defensywnym charakterem stosunków międzynarodowych zawarto w publikacji: K. Waltz, *Struktura teorii stosunków międzynarodowych*, Scholar, Warszawa 2010.

¹⁴ Rewizjonizm - nurt polityczny dążący do zmiany obowiązujących traktatów i umów międzynarodowych. Po I wojnie światowej rozwijał się głównie w Niemczech, które wysuwały roszczenia terytorialne m.in. wobec Polski (Pomorze, Górny Śląsk). Aktywny również na Węgrzech, kwestionujących granice wytyczone w traktacie w Trianon (1920), oraz we Włoszech i państwach bałkańskich. Również traktowany jest jako, kierunek ideologiczno-polityczny w międzynarodowym ruchu robotniczym, powstały w końcu XIX w. w Niemczech, negujący podstawowe założenia marksizmu, reprezentowany zwłaszcza przez E. Bernsteina. <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo.php?id=4011737>

W poglądach J. Mearsheimera przewija się wiele tez zaczerpniętych z klasycznych teorii realizmu lub ich wycinków zrekonstruowanych na potrzeby epoki. Podobnie jak T. Hobbes, hołdował on anarchicznej koncepcji systemu światowego. Twierdził, że każde państwo ma zdolność do wyrządzenia krzywdy innym, a co za tym idzie wszystkie gromadzą siły wystarczające do ewentualnej obrony. W przeciwieństwie do poglądów K. Waltza, który twierdził, że nabieranie siły przez państwo powinno mieć ograniczenia, J. Mearsheimer wskazywał, że potęga państwa powinna rosnać w sposób niehamowany, bez żadnych oporów społecznych i politycznych. Podstawą teorii J. Mearsheimera jest to, że państwa powinny być hegemonem w skali globalnej, jednak jednocześnie wskazywał na utopijny charakter globalnej hegemonii. W związku z tym hegemonia może mieć jedynie regionalny charakter. Jeśli w regionie jest dwóch lub więcej graczy, to reguła hegemonii nie posiada zastosowania, a walka o nią staje się naturalną konsekwencją.

W teorii J. Mearsheimera pojawia się niezwykle istotny wątek, który wskazuje na korelację działań ofensywnych ze skalą zysków ekonomicznych oraz sukcesów strategicznych. W jego opinii działania tego typu zawsze prowadzą do umocnienia państwa na arenie międzynarodowej, wzmacniają jego potęgę i bezpieczeństwo. W przeciwieństwie do K. Waltza, twierdził, że *realizm ofensywny* zawsze prowadzi do wojen. Natomiast *realizm defensywny* K. Waltza wskazuje na prawidłowość, w której państwa zawsze są nieusatisfakcjonowane, a w konsekwencji zwiększają swoją potęgę. K. Waltz propagował wizję bezpieczeństwa opartą o mniejszą ilość obaw i większą akceptacją ryzyka, co w konsekwencji kładło nacisk na bezpieczeństwo tylko w podstawowym i niezbędnym stopniu. Wskazywał także, że akumulacja mocy zmierza do zmniejszenia korzyści tak długo, jak koszty przewyższają te korzyści, a zatem jest to bezcelowe.

Według J. Mearsheimera, kraje nie zawsze zachowują się ofensywnie, czasem pozwalają rywalom się wzmacnić. Wówczas stosują dwie strategie – *równoważenia* lub *obarczania innych*. *Równoważenie* polega na czynnym zapobieganiu rozwoju potęgi u innych. *Obarczanie* innych odpowiedzialnością polega na tzw. *odbijaniu piłeczki* i nie robieniu niczego. Wybór zależy od struktury danego państwa i położenia geograficznego.

System może być:

- dwubiegunowy;
- niezrównoważony wielobiegunowy;
- zrównoważony wielobiegunowy.

Dwubiegunowy jest mało interesujący, ponieważ nie może tu dojść do przejęcia interesów przez innych. Nie ma nikogo, kto przejmie agresję mocarstwa atakującego. Zachowanie *obarczania* najbardziej popularne jest przy systemie wielobiegunowym, dlatego takie zachowanie jest preferowane, a przy okazji:

- agresor i państwo zaatakowane mogą wdać się w długą wojnę i wówczas trzecie państwo staje się mocniejsze i przejmuje ich;
- jest tanie - koszty ponoszą inni;
- jeśli państwo długo jest zaangażowane w konflikt może stopniowo zostać przejęte.

Rangę *realizmu* zarówno tego w ujęciu klasycznym, jak i w wydaniu współczesnym, podkreślają słowa Teresy Łoś – Nowak: „obecnie w dobie fascynacji neoliberalnymi paradygmatami, coraz częściej wskazuje się na ich ograniczoną zdolność ekspla-

nacyjną¹⁵, przywołując paradygmat realistyczny z jego uporządkowaną i czytelną wizją aktorów, motywów ich działań, systemu międzynarodowego i gwarantów ładu społecznego¹⁶. W dalszych rozważaniach autorki odnajdujemy tezę J. Rosenau, że realizm ujmowany w ramy współczesności należy rozpatrywać w kategoriach kaskadowej współzależności, a także takich procesów, jak globalizacja i trans graniczność¹⁷. Oznacza to, że realistyczne teorie bezpieczeństwa oparte o paradygmat siły, potęgi i ekspansji, nigdy nie przestaną być modne i nigdy nie stracą swojego znaczenia.

3. LIBERALNA TEORIA BEZPIECZEŃSTWA I JEJ WSPÓŁCZESNE IMPLIKACJE

Teoria liberalizmu w bezpieczeństwie oraz jej kontynuacja nazwana neoliberalizmem pojawiła się jako odpowiedź na zmianę układu sił na świecie po zakończeniu *Zimnej Wojny*. Była efektem zaniku bipolarnego układu sił na świecie i odpowiedzią na trapiące społeczność międzynarodową dylematy związane z radykalnymi założeniami realizmu. Jako nowa teoria traktowała bezpieczeństwo w odmienny sposób niż realizm, opierając się nie na sile i potędze, a głównie na pozamilitarnych aspektach zdobywania pozycji na arenie międzynarodowej. Jej kluczowym założeniem było bezpieczeństwo zbiorowe.

Liberalizm w ujęciu teoretycznym, rozpatrywany w kategoriach teorii stosunków międzynarodowych, wyrósł – jak podaje Stanley Hoffman - z krytyki *wobec wszelkiej władzy (siły), która nie jest w jakikolwiek sposób ograniczana środkami prawnymi i niezależnymi sądami*¹⁸. Biorąc za podstawę rzady prawa, liberalizm nie akceptuje polityki równowagi sił – sprzeciwia się wojnie i realizacji polityki zagranicznej za pomocą siły¹⁹. Odnosząc się do powyższych, ogólnych założeń, stwierdzić należy, że podstawą liberalizmu jest szeroko pojmowany pokój, a podstawą stosunków międzynarodowych jest harmonia interesów wszelkich państw. We współczesnej wersji nazwany został mianem *neoliberalnego instytucjonalizmu*²⁰.

Źródła poznawcze teorii liberalnej bezpieczeństwa odnajdujemy w XIX – wiecznych teoriach: Johna Locke, Immanuela Kanta, Jeremy'ego Benthama, Johna S. Milla oraz wielu innych. Teorie te znalazły swój wyraz w poglądach z czasów I wojny światowej, kiedy został sformułowany program *przebudowy* stosunków międzynarodowych i oparcia ładu międzynarodowego na zasadach pokojowego reagowania na wszelkie akty agresji jednych państw w stosunku do innych. Ogólny ton teorii liberalnej nadawało założenie, że państwa, społeczeństwa i ludzie żyć powinni w harmonii, a konflikty i wojny stają się zjawiskiem nieprzystającym do warunków XX wieku. W takim założeniu dostrzegamy zbyt daleko idący optymizm. Świadczą o tym liczby konfliktów, jakie wybuchały po II wojnie światowej oraz po zakończeniu *Zimnej*

¹⁵ Eksplanacja - logiczne wyprowadzenie danego uznanego zdania z innych zdań już uznanych, w skończonej liczbie kroków; wyjaśnianie.

¹⁶ T. Łoś – Nowak, *Paradygmat realistyczny – projekcje porządku międzynarodowego*, [w:] R. Kuźniar (red.) *Porządek międzynarodowy u progu XXI wieku*, WUW, Wrocław 2005, s. 22.

¹⁷ *Ibidem*, s. 22.

¹⁸ S. Hoffman, *The Crisis of Liberal Institutionalism Order*, „Millenium” 1992, nr 3, s. 313-328, za: E. Haliżak, *Liberalna wizja porządku społecznego*, [w:] R. Kuźniar (red.), *Porządek międzynarodowy u progu XXI wieku*, WUW, Wrocław 2005, s. 59.

¹⁹ *Ibidem*, s. 59.

²⁰ *Ibidem*, s. 60.

Wojny. W latach 1945-90, w zależności od sposobu liczenia, odnotowano od 150 do 160 konfliktów lokalnych różnej skali, które zaowocowały śmiercią 7 milionów 200 tysięcy żołnierzy. Alvin i Heidi Toffler zwracają uwagę, że liczba ta nie przedstawia prawdziwych skutków społecznych, gdyż nie zawarto w niej strat ludności cywilnej – w sumie dodatkowo około 33 – 34 milionów zabitych, a także rannych, zaginionych, torturowanych i więzionych, których liczba jest raczej niemożliwa do oszacowania²¹. Według danych szacunkowych przedstawionych przez SIPRI (*ang. Stockholm International Peace Research Institute*), w analizowanym okresie wojny prowadziło aż 61 krajów członkowskich ONZ, a tylko w 1990 roku toczono ich aż 31. Statystycznie w ciągu 2340-tygodniowego okresu pomiędzy 1945 i 1990 rokiem, tylko 3 tygodnie upłynęły pod znakiem pokoju²². W latach 1990 – 2000 odnotowano 41 konfliktów, przy czym tylko w 1997 roku miało miejsce aż 19, a w 2001 roku kolejne 20²³.

W głównych ideach liberalnej teorii bezpieczeństwa pojawiła się również teza, że poza hegemonią i równowagą sił istnieje trzeci model tworzenia harmonijnych stosunków między państwami, których podstawą były następujące elementy:

- uniwersalne prawo;
- instytucje ponadnarodowe, które pozwalają na przewyższanie stanu anarchii;
- ufna współpraca państw i narodów.

W odróżnieniu od realistów – dla których współpraca międzynarodowa, jeśli nie niemożliwa, jest przynajmniej trudna – liberałowie zakładali tworzenie ładu na bazie szeroko pojmowanej współpracy, współzależności i symbiozy. Takie podejście liberalnej szkoły bezpieczeństwa sięga swoimi korzeniami do XVIII wieku, kiedy podstawowym nurtem stosunków międzynarodowych była całkowita negacja wojny pojmowanej nie tylko w kategoriach konfliktu między narodami, ale samej ideologii wojny, jej koncepcyjnych założeń, przygotowań potencjału oraz wszelkich aspektów, które posiadają siłę wojnotwórczą. Liberalna awersja do wojny powodowała też wrogość do rządów autorytarnych, co zadaje się być uzasadnione ze względu na fakt, że źródłem wojen jest charakter władzy. W opozycji do zjawiska wojny liberałowie propagowali idee demokracji, która daje poczucie bezpieczeństwa i nie generuje tak ogromnych kosztów społecznych. Dziełem liberałów jest również wprowadzenie zasady tzw. *narodowego samookreślenia*, która będąc w opozycji do zniewolenia narodów, daje gwarancję pokoju. Podsumowując, liberalna teoria bezpieczeństwa opiera się na zasadach pokojowego załatwiania sporów oraz prewencyjnym stosowaniu zasad zgody i współzależności pomiędzy państwami. Cechy charakterystyczne tej teorii:

- demokratyczne rządy;
- współpraca międzynarodowa, oparta na powszechnie obowiązującym prawie;
- narodowe samookreślenie;
- współzależność międzynarodowa;
- współpraca pomiędzy państwami;

²¹ A. i H. Toffler, *Wojna i antywojna. Jak przetrwać na progu XXI wieku?*, Wyd. Kurpisz S. A. Poznań 2006, s. 20-21.

²² *Ibidem*, s. 20-21.

²³ S. Wojciechowski, *Wojna w Bośni i Hercegowinie* [w:] W. Melanowski (red.), *Zbrojne konflikty i spory międzynarodowe u progu XXI wieku. Analiza problemów i studia przypadków*, Wyd. Alta 2, Wrocław 2003, s. 319.

- negacja konfliktów i wojen;
- integracja międzynarodowa;
- instytucjonalizacja bezpieczeństwa;
- harmonia polityczno – społeczna.

W teoriach liberalnych i neoliberalnych istotną rolę odgrywają instytucje powołane do tworzenia ładu na świecie. Należą do nich organizacje o zasięgu międzynarodowym powołane dla wspólnego dobra społeczności międzynarodowej zainteresowanej szeroko pojmowanym pokojem na świecie i bezpieczeństwem międzynarodowym. E. Halizak twierdzi, że instytucje w ujęciu liberalnym²⁴:

- tworzą poczucie prawnego zobowiązania państw wobec ustalonych norm i zobowiązań;
- zmniejszając koszty interakcji między państwami, zwiększają prawdopodobieństwo ich przestrzegania;
- zapewniają przejrzystość działań państw i ich intencji, ponieważ dostarczają informacji na ten temat.

W świetle teorii liberalnych bezpieczeństwa, instytucje posiadają również inne cechy²⁵:

Najważniejszymi uczestnikami stosunków międzynarodowych nie są państwa, ale jednostki działające w konkretnej przestrzeni rządu, polityki wewnętrznej i instytucji międzynarodowych.

Interesy i preferencje w polityce zagranicznej poszczególnych państw muszą być analizowane w kontekście wewnątrzpaństwowych struktur z uwzględnieniem oddziaływania czynników międzynarodowych.

Idee, wartości, normy i wiedza zasadniczo oddziałują na stosunki międzynarodowe, wpływając na kształtowanie interesów państwa, jego preferencji i wyborów.

Instytucje międzynarodowe tworzą swego rodzaju społeczną strukturę stosunków międzynarodowych, ograniczając działania państwa, ale i stwarzając okazję do nowych działań.

Współczesny liberalizm (neoliberalizm) opiera się na trzech perspektywach badawczych i częściowych podejściach analitycznych, z których każda posiada odmienny i specyficzny warsztat pojęciowy. Są to:

1. **Teoria reżimów międzynarodowych** – ukształtowana w latach 70. i 80. jako odpowiedź na bezkrytyczne zaufanie do rangi organizacji międzynarodowych. Zrodziła się jako odpowiedź na nurtujące społeczność międzynarodową pytanie, w jakim stopniu zaakceptowane przez państwa samoograniczenia oddziałują na ich zachowania w polityce zagranicznej? Źródłem poznawczym tego pytania było poszukiwanie optymalnych strategii ustanowienia porządku międzynarodowego, który ograniczałby negatywne skutki anarchiczności systemu międzynarodowego²⁶.

²⁴ E. Halizak, *op. cit.*, s. 60.

²⁵ *Ibidem*, s. 60-61.

²⁶ J. Rosenau, J. Czempiel (eds.), *Governance Without Government: Order and Change in World Politics*, Cambridge 1992, s. 58 – 108. Za: E. Halizak, *op. cit.*, s. 62. Według Stephena Krasnera, reżimy określone są jako: (...) zespół bezwarunkowych i warunkowych zasad, norm i reguł oraz procedur podejmowania decyzji, na podstawie których działania uczestników stają się zbieżne w danej dziedzinie stosunków międzynarodowych. Zasady - to poglądy i fakty, związki przyczynowe oraz uczciwość i prawość. Normy – to standardy zachowań ujęte w kategoriach praw i zobowiązań. Reguły – specyficzne nakazy

2. **Teoria hegemonicznej stabilności** – koncentruje uwagę na podmiotowym wymiarze liberalnego porządku, podkreślając z jednej strony znaczenie instytucji pozarządowych i jednocześnie akcentującej wiodącą i inspirującą rolę mocarstwa w realizacji porządku. Jej istotą nie jest badanie bezpośrednich przyczyn wojen i pokoju w stosunkach międzynarodowych, ale to, w jaki sposób i dlaczego wiodące mocarstwo (hegemon) jest motywowane do tego, aby podejmować działania na rzecz tworzenia i utrzymania porządku międzynarodowego korzystnego dla wszystkich uczestników procesu tworzenia tego porządku²⁷.
3. **Teoria kompleksowej współzależności** – pojawiła się w latach sześćdziesiątych XX wieku i kontynuowana w latach siedemdziesiątych, jako efekt kompleksowej zmiany podejść w stosunkach międzynarodowych w krajach demokratycznych. W związku z tym, kraje zachodnie przeżywały w tym okresie *boom* gospodarczy, opierała się ona na zasadach *ekonomicznej współzależności*, jako podstawy porządku międzynarodowego. Prekursorem takiego podejścia był Edward Morse, który jako pierwszy sformułował pogląd, że ekonomiczna współzależność stawia wyzwanie dla stosunków międzynarodowych.

4. GLOBALIZACYJNA TEORIA BEZPIECZEŃSTWA

Paradygmat globalizacyjny opiera się na zerwaniu więzi z państwocentrycznym podejściem do wyjaśnienia podmiotowej struktury społeczności międzynarodowej. Jej inną cechą jest heterogeniczny charakter podmiotów ją tworzących²⁸.

Procesy globalizacji postawiły przed teoretykami stosunków międzynarodowych konieczność rozważenia trzech zasadniczych problemów²⁹:

- możliwości wpisania procesów globalizacji w już istniejące ramy teoretyczne;
- konieczności redefinicji funkcjonujących na gruncie dyscypliny kategorii analitycznych;
- zasadności stworzenia zupełnie nowej subdyscypliny właściwej dla badania zmian relacji międzynarodowych w dobie globalizacji.

Stało się tak, ponieważ dotychczasowe teorie bezpieczeństwa i stosunków międzynarodowych w dużym stopniu uległy przewartościowaniu. W rezultacie nie przystawały do realiów związanych z umiędzynarodowieniem wszelkich procesów społeczno – polityczno – ekonomicznych występujących na świecie. Procesy zachodzące pomiędzy państwami przestały mieć wymiar narodowy, czy nawet międzynarodowy, a stały się globalnymi problemami, których skutki znajdują swój oddźwięk w stosunkach międzynarodowych i bezpieczeństwie światowym.

Dlatego w realiach globalizacji, problem bezpieczeństwa stracił swój pierwotny wyraz, a jego założenia uległy degradacji. W zawiązku z tym, na gruncie nowych zagrożeń dla ludzkości, wynikających z otwartych granic, homogenizacji (ujednoczenia) kultury światowej i niekontrolowanego przepływu informacji, określenie jednej teorii

i zakazy. Procedury podejmowania decyzji – to przyjęte praktyki podejmowania i wdrażania zbiorowych decyzji.

²⁷ *Ibidem*, s. 63-64.

²⁸ M. Pietraś, *Paradygmat globalizacji „In stitu nescendi”*, [w:] R. Kuźniar (red.), *op. cit.*, s. 161.

²⁹ J. Dyduch, P. Mikiewicz, S. Rzeszółko, *Krytyczne wprowadzenie do teorii stosunków międzynarodowych*, Arboretum, Wrocław 2006, s. 133-134.

adekwatnej dla rzeczywistości jest raczej nierealne. Na gruncie nowych uwarunkowań teoretycy stosunków międzynarodowych dokonywali wielokrotnie prób syntezy dotychczasowej wiedzy z tego obszaru i wypracowania nowej teorii, adekwatnej do realiów globalizmu. Służyć temu miały debaty prowadzone w celu ustalenia jednej słusznej drogi ku stworzeniu teorii globalizmu. W ich efekcie doprowadzono do konsensusu, który ujawnił swoisty mix teorii *realizmu*, *neorealizmu*, *liberalizmu* oraz *neoliberalizmu*, a także wielu innych subteorii. Można, więc pokusić się o stwierdzenie, że era globalizacji zrodziła poważny dylemat w zakresie ustalenia teoretycznych założeń spójnej trwałej, a co najważniejsze możliwej do potwierdzenia teorii bezpieczeństwa. Zderzają się w niej zarówno nurty pochodzące od realizmu Hobbesa – wojny wszystkich ze wszystkimi, liberalizmu Kanta i jego wieczystego pokoju, a także inne podejścia neorealistyczne czy neoliberalne. Sytuacja ta odzwierciedla ogólny brak jasnych kategorii, które były by akceptowalne przez większość badaczy. Globalizacja niewątpliwie jest częścią rzeczywistości w której funkcjonujemy, jest również elementem społecznym, którego znaczenie może się zmieniać pod wpływem czasu i warunków społeczno – politycznych. Jej dynamiczny wymiar i tendencja do zmian jasno krystalizuje wizje stosunków międzynarodowych, których turbulentny charakter nie pozwala na stworzenie trwałej teorii bezpieczeństwa.

ZAKOŃCZENIE

Podsumowując rozważania na temat bezpieczeństwa, zasadne jest podkreślenie faktu, iż poruszone tu problemy są tylko niewielkim wycinkiem teorii opisujących dynamikę zjawiska. Od chwili, gdy bezpieczeństwo stało się przedmiotem zainteresowania myślicieli z minionych epok, wizja anarchii w stosunkach międzynarodowych stała się podstawą do stworzenia klasycznej teorii realizmu. Choć fundamentalne założenia klasycznego realizmu są niezmiennie, tak rzeczywistość społeczno-polityczna XX wieku ujawniła potrzebę ich weryfikacji i dostosowania ich do ówczesnie panujących na świecie warunków społeczno-politycznych.

Główną przesłanką do rekonstrukcji poglądów zawartych w realizmie w ujęciu np. T. Hobbesa była I, a następnie II wojna światowa, które narzuciły konieczność nowego spojrzenia na problem pokoju i wojny. Po zakończeniu II wojny światowej, kiedy kontynent europejski podzieliła na dwa obozy *Żelazna Kurtyna* pojawiła się nowa subteoria nazwana neorealizmem. W związku z tym, iż w swych fundamentach poznawczych zawierała głównie potęgę i siłę, stała się dominującą teorią i kluczowym nurtem myślenia o bezpieczeństwie międzynarodowym tego okresu. Neorealizm zakotwiczony w realiach *Zimnej Wojny* nie był monolitem, ale dekomponował się na dwa główne nurty: ofensywny - J. Mearsheimera i defensywny - K. Walta.

Po upadku *Żelaznej Kurtyny* górę wzięły liberalne poglądy na bezpieczeństwo, których kanwą było pokojowe rozstrzyganie sporów. Dopiero odrodzenie terroryzmu i ekspansja globalizacji spowodowały, że zaczęto odchodzić od realizmu i liberalizmu w klasycznej ich formie, a zainteresowano się hybrydycznymi teoriami bezpieczeństwa, stanowiącymi swoisty *mix* poglądów, a także wprowadzono je w wymiar instytucjonalny.

Bibliografia:

1. Czaputowicz J., *Teorie stosunków międzynarodowych krytyka i systematyzacja*, PWN, Warszawa 2008.
2. Drelich S., *Wolność w kontekście realizmu politycznego Hansa J. Morgenthaua*, Dialogi Polityczne 10 (2008), Instytut Filozofii UMK, Toruń 2008.
3. Dyduch J., Mikiewicz P., Rzeszótka S., *Krytyczne wprowadzenie do teorii stosunków międzynarodowych*, Arboretum Wrocław 2006.
4. Jagiełło Z., *Dylematy pokojowego rozwiązywania sporów międzynarodowych w pierwszej połowie XX wieku*, [w:] D. S. Kozerawski (red.), *Udział jednostek wojska polskiego w międzynarodowych operacjach pokojowych w latach 1975 – 2003. Wybrane problemy*, AON, Warszawa 2004.
5. Jakubczak R., Flis J., *Bezpieczeństwo Narodowe Polski w XXI wieku*, AON, Warszawa 2006.
6. *Koncepcja bezpieczeństwa. Nowe myślenie*, w: *Bezpieczeństwo międzynarodowe czasu przemian. Zagrożenia- koncepcje- instytucje*, pod red. R. Kuźniara i Z. Lachowskiego, PISM, Warszawa 2003.
7. Łoś – Nowak T., *Paradygmat realistyczny – projekcje porządku międzynarodowego*, [w:] R. Kuźniar (red.) *Porządek międzynarodowy u progu XXI wieku*, WUW, Wrocław 2005.
8. Morgenthau H., *Sześć zasad realizmu politycznego*, „Res Publica Nowa”, nr 3/2004.
9. Pietraś M., *Paradygmat globalizacji „In stitu nescendi”*, [w:] R. Kuźniar (red.) *Porządek międzynarodowy u progu XXI wieku*, WUW, Wrocław 2005.
10. Polak A., *Wojna jako wyzwanie dla badacza*, Bellona nr 2 (2010).
11. Von Clausewitz C., *O wojnie*, Warszawa 1958.
12. Waltz K., *Struktura teorii stosunków międzynarodowych*, Scholar, Warszawa 2010.
13. Wojciechowski S., *Wojna w Bośni i Hercegowinie* [w:] W. Melanowski (red.), *Zbrojne konflikty i spory międzynarodowe u progu XXI wieku. Analiza problemów i studia przypadków*, Wyd. Alta 2, Wrocław 2003.
14. Zięba R. (red.), *Bezpieczeństwo międzynarodowe po Zimnej Wojnie*, Warszawa 2008.

Strony internetowe:

http://pl.wikipedia.org/wiki/John_Mearsheimer

http://pl.wikipedia.org/wiki/Hans_Morgenthau

http://pl.wikipedia.org/wiki/Niebuhr_Reinhold

http://pl.wikipedia.org/wiki/%C5%BBelazna_kurtyna

Soja M., *Neorealizm i neoliberalizm w bezpieczeństwie międzynarodowym*, Portal Spraw Zagranicznych, [http://: www.psz.pl](http://www.psz.pl), 27.09.2007.

<http://encyklopedia.pwn.pl/haslo.php?id=4011737>

Artykuł recenzował ptk dr hab. Zdzisław Polcikiewicz